

УДК 1:167:168.522(09)"19"

ПРОБЛЕМА СТАТІ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ СІМОНІ ДЕ БОВУАР (СЕРЕДИНА ХХ СТОРІЧЧЯ)

Надія Гапон

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, haronnp@franko.lviv.ua*

Розглянуто проблематику статі у філософській праці французької мислительки середини ХХ сторіччя Сімони де Бовуар. Проаналізовано вплив пізньомодерністської концепції статі на формування теорії „статевих відмінностей” у 70-80-х роках ХХ сторіччя. Зауважується необхідність переосмислення дихотомної природи концептів статі та пошуків нових концептуальних засад проблематизації.

Ключові слова: екзистенціалізм, концепт, стать, проблематизація, гендер, суб'єктивність, тожсамість, постмодерністська філософія.

З другої половини ХХ ст. розпочався новий етап зацікавлень проблемами чоловічої та жіночої статі, суб'єктивності та суб'єктивації. В руслі культурних студій із 70-х років ХХ ст. з'являються різні напрямки дослідження: постмодерністський (Е. Левінас, Ф. Джеймсон, Ж. Дельоз), постструктуралістський (Ж. Дерріда, М. Фуко, Р. Барт, Ж.-Ж. Ліотар), психоаналітичний (Ж. Лакан, Ю. Крістева), постколоніальний (Г.Ч. Співак, Г. Бгабга, Р. Моханрам, Е. Саїд тощо). Модерністські візії суб'єктивності, що дискурсивно продукувалися в середині ХХ ст. увійшли в конфлікт із уявленнями дослідників гендеру, зацікавлених у культурній та історичній перспективі. Дев'яності роки ХХ ст. позначаються активним поживавленням розробки гендерної проблематики в закордонному та вітчизняному дискурсах, яка у своїх філософських аспектах формує нове знання про непрості взаємовідносини соціокультури та статі. Основним теоретичним підґрунтям для багатьох досліджень виявилися праці філософа екзистенціального скерування – С. де Бовуар. У цих межах починають творитися найрізноманітніші концепти, які створюють загальне поле філософської проблематики. Відтак закордонні та вітчизняні дослідники ввійшли в коло постмодерністських дискусій про специфіку репрезентацій чоловічих та жіночих образів у текстуальній спадщині пізньої модерності (Дж. Б. Елштайн, Р. Брайдотті, Дж. Батлер), проаналізували зміщення у філософській епістемології, пов'язаній із відкриттям нового знання про гендер (Дж. Флекс, В. Гайденок, Н. Чухим) та зробили спроби осмислення онтології чоловічого/жіночого в умовах постсучасності (Н. Хамітов, О. Забужко, Н. Зборовська, М. Богачевська-Хом'як, Т. Гундорова, В. Агєєва). Зазначені філософи та представники соціально-гуманітарного знання, праці яких стали опорними в написанні цієї розвідки, звернулись до філософії пізньої модерності, зокрема до філософії екзистенціального напрямку. Вони зауважують, що С. де Бовуар внесла значні корек-

у філософський план пізньої модерності, окресливши тогочасний гендерний образ, та зробила спробу творення нових філософських концептів, які проблематизували соціокультурне розташування статі. Недостатньо дослідженим залишається аспект впливу концептуальних розробок статевої проблематики середини ХХ ст. на постсучасні дослідження статі.

Метою цієї розвідки є історико-філософський аналіз пізньомодерністської концептуалізації статі С. де Бовуар та її впливу на виникнення теорії „статевих відмінностей” у другій половині ХХ ст. Це передбачає з’ясування таких питань: на яких методологічних засадах здійснюється дебовуарівський проект? Якими теоретичними концептами послуговується французька дослідниця у формулюванні своїх висновків про соціокультурне розташування статі? Яких змін зазнають її концептуальні розробки в межах гендерних досліджень останніх десятиріч ХХ ст.?

Онтології філософського дискурсу пізнього модерну характеризуються трансгресією, руйнуванням „межі” й пошуками нового „переходу”, „мосту” між суб’єктом і родом, особою і соціумом. В екзистенціальному дискурсі середини ХХ ст. латентно містяться важливі ознаки символічного перелому, що увиразнюють настання ранньої постмодерності. З новою силою виявляється нова проблематизація, пов’язана зі сферою людської *відмінності (differance)*, *пошуками специфіки чоловічої та жіночої природи*. Вже в підсумкових для першої половини ХХ ст. працях, присвячених статі, можна віднайти класичну структуру тексту, що розгортається через побудову бінарних опозиційних понять, дихотомних зіставлень („природне/культурне”, „раціональне/афективне”, „душа/тіло”, „самість-її інше”, „суб’єкт-об’єкт” тощо). Відтак спроба вирішення будь-якої проблеми зводиться до оголошення та демонстрації цієї опозиційності як умови подальшого віднайдення нової істини. Як зауважив Р. Барт: „Внутрішня перспектива класичного тексту повинна бути такою, щоб вдалині маячила якась сокровенна й кінцева істина. Сокровенне – це те, що відкривається в кінці”[1, с. 192].

Які ж сокровенні істини про стать, сутнісне чоловіче й жіноче містить праця французького філософа С. де Бовуар „Друга стаття” (1949)? Очевидним є її знаковий характер, притаманний для всієї доби Модернізму в напрацюванні проекту емансипації жінок. Праця є також визначальною для аналізу історико-філософського „плану іманентності” (за Дельозом), що відкривається для концептуальної спадкоємності та новотворчості проблематики статі. Звичайно, аналіз пізньомодерністської праці С. де Бовуар лише певною мірою дозволяє застосовувати поняття текстуальності. У своєму есеї „Від твору до тексту” французький філософ Р. Барт визначає постмодерністське поняття текстуальності. Він бачить його, як результат зміщення або перевертання попередніх категорій інтерпретації, включаючи авторський намір, біографію, жанр та літературну історію. У відповідь на есей Ж.-П. Сартра „Що таке література?”, де стверджується необхідність кожного автора користуватися простим стилем і мовою, Р. Барт у розвідці „Нульовий градус письма” (1953) визначив категорію текстуальності (письма) через кілька головних характеристик, які відрізняють її від давніших критичних понять, що визначали твір. Як об’єкт, текст дискурсивний (самотворчий) за своєю природою,

він не може бути класифікований за жанром, а радше постає на межі класифікації. Значення текстуальності є множинне й охоплює численні контексти, в яких твір розташовується, читається, переноситься з одного історичного періоду в інший. У стосунку до кінцевого означуваного або „прихованого значення” текст існує майже як мова і є відкриттям для нескінченності гри, що її Р. Барт визначає, як радикально символічну за своєю природою. Він нагадує про вибір автора, який він робить, коли пише, вибір, що неминуче зумовлюється історією філософського дискурсу (мова, що завжди заселена іншими голосами) і певною дистанційованістю від історії, що дає можливість авторові стати дійовою особою в цій історії.

Праця „Друга стаття”(1949) С. де Бовуар, написана з опорою на екзистенціальні (Сартр, Мерло-Понті), структуралістські (Леві-Строс), психоаналітичні (Горні) підходи та є зразком нової текстуальності. В ній з легкістю можна спостерігати „процес”, як суб’єкт мовлення вписує статтю у систему соціокультурних знаків пізньої модерності. За цим стоїть ідентифікація авторки „Другої статі” з різноманітними структурами знання та мови, її входження в дискурс іншого (історика, культуролога, антрополога, біолога). Можна цілком упевнено стверджувати, що саме цей своєрідний структурний міфологізм праці вже понад півстоліття привертає увагу до авторської позиції С. де Бовуар та робить можливим розглянути функціонування цього пізньомодерністського тексту не лише на рівні мовних новацій, символіки значень, концептів, а й на рівні його значущості для подальших наукових розробок.

У дебовуарівській праці виявляється авторська позиція, яка фіксує чоловічий/жіночий суб’єкт і як тіло, і як історію. Зовсім не випадково М. Мерло-Понті зауважував, що поза конвенційними засобами вираження, загальноприйнятими в суспільстві, в істинному означуванні й комунікації, де знаки невіддільні від смислу, особлива роль належить людському тілу. Тіло виражає цілісне існування не тому, що воно служить супроводом людського існування, а тому, що саме завдяки тілу „існування реалізується”. Французька дослідниця зауважує, що ціна, яку чоловік платить за те, щоби „втільювати” всесвіт – це втрата тіла, в той же час жінка розплачується за своє становище втратою суб’єктивності й прийняттям тих обмежень, які накладаються на її тіло [2, с. 44]. Чоловіки, згідно з її візією, відокремлюють себе від свого тіла й завдяки цьому отримують право на трансценденцію та суб’єктивність, в той час, як жінки отримують в такій ситуації гіпер-тіло й тим самим прирікаються на іманентність. Це, на думку мислительки, призводить до *несиметричності соціокультурного становища статі* й появи філософської проблеми. Отож, у концептуальній схемі С. де Бовуар маскулінне та фемінне знаходяться в структурно несиметричному становищі: чоловіки – емпірична загальна референція до абстрактної маскулінності.

Авторка „Другої статі” має доволі виразну мету, переймаючись ситуацією функціонування жіночої статі в соціокультурі першої половини ХХ ст, прагне змін у культурних відносинах та обмежувальних поглядах жінок на самих себе, тобто змін у напрямках, які трансформували би світ на краще. Однак С. де Бовуар входить у традиційний для емансипованої модерністської філософії „план іманен-

тності". В ньому віддавна філософським персонажем є „тотальна жінка”, і саме її мислителька продовжує портретувати та утверджувати. Творення концептів статі вона здійснює абстраговано від *природної* суті жінки, запозичивши сартрівські категорії „іманентності” та „трансцендентності”. Не проблематизуючи культурну необхідність саморозуміння жінки-суб’єкта, С. де Бовуар творить концепт „жінка як сфера Іманентності”, який нагадує Сартрове „Буття-в-собі”. Вона протиставляє Іманентність усьому прогресивному, цивілізованому світові Трансцендентності, тобто, за Сартром, Буттю-для-себе, і вже ж достеменно – Буттю-що-має-бути. Жіночий суб’єкт у своєму філософському творі С. де Бовуар зображує у формі локального й окремішнього. Відтак дослідниця показує чоловіків і жінок не як суб’єктів потенційного само- та взаєморозуміння, а вдається до несприятливого для жінок порівняння їх з чоловіками. Лише останні буцімто „здійснюють „вільні задуми” у царині Трансцендентного” [3, с. 167]. Філософ апіорно відписує жінок до такої соціальної сфери, яку проголошує зоною детермінованості, якій абсолютно бракує самостійності. В праці С. де Бовуар простежуються застарілі твердження і стереотипи про жінок, які нею замовчувально приймаються. Вона цитує окремі, вочевидь сартрівські, думки про цілісну досконалість чоловічого тіла, і погоджується в тому, що „злочасній анатомії” жінки „бракує самодостатньої значущості”. Цей погляд, що звучить ремінісценцією аристотелівського погляду без коментарів подається у праці „Друга стаття”.

У другій половині ХХ ст. філософи (Л. Ірігарей, Г. Сіксу тощо) допущаються у своїй теорії „статевих відмінностей” цієї ж метафізичної помилки відмови від тіла, яка бере свій витік із широкозної праці С. де Бовуар. Відтак вибір мислителькою згаданих описових термінів буде нести в собі моральні, політичні імплікації для жінки-суб’єкта, яка в праці характеризується як „застрягла в Іманентності, у тілі, якому „самому бракує значущості” [1, с. 54]. З цього видно, що авторське письмо С. де Бовуар розгортається поза бартівським закликком про необхідність місця розташування автора як діалектичного посередника між крайніми точками вибору. З іншого боку, в праці „Друга стаття” простежується деяка імпліцитно примусова альтернатива для жінок як філософських персонажів: вони можуть розмовляти або мовою іманентності (залишаючись поза межами цивілізації), або розмовляти голосом цивілізації, який є чоловічим голосом. Виходячи з цих думок, авторка рекомендує жінкам відкинути обмежувальну Іманентність, вступити у світ Трансцендентності, й тим самим дорівнятися сартрівським чоловікам, які заявляють, нібито світ належить їм і для того, щоб вони робили з ним, що захочуть. С. де Бовуар як філософ екзистенціального спрямування не зауважує зовсім іншого, менш пафосного топосу чоловічого буття та світовідчуття. Причиною цього, як вважає Дж. Елштейн, може бути сама сутність філософії екзистенціалізму: „Істинно страхотливою рисою екзистенціалізму... є удавання ним, нібито у світі тільки й є, що мертва матерія (речі) з одного боку й цілковито раціональні, освічені дорослі чоловіки – і з другого, от ніби й не існує ніяких інших виявів життя” [4, с. 278]. Можливо, екзистенціалісти „домислили” цю піднесену тему *чоловічої раціональ-*

ності як *активної перетворювальної сили*, помітивши, що модерність несла надмір текстуальності (літературності) при ослабленні та упадковій енергії творчості.

Однією з латентних ознак екзистенціалізму є замасковане відчуття зміненої дискурсивної реальності, яка через інтелектуальне прагнення намагається задовольнити „метафізичну потребу” модерного суб'єкта, „сучасного, розбитого, зневіреного у своїх силах чоловіка, виповнити його тугу за Богом, який би став його силою та гармонією” [5, с. 26]. Через свою екзистенціальну орієнтованість С. де Бовуар фіксується лише на героях-чоловіках і способах визначуваної по-чоловічому ідентичності. Це завершується у праці висновком про необхідну для рівності статей „внутрішню метаморфозу” жіноцтва. Проблема емансипації як саморозуміння жіночої статі в С. де Бовуар вирішується доволі парадоксально: подібно до умов, за яких Платон допускав жінок у Хранителі, авторка по суті вимагає жіночого самозаперечення. Це очевидним є у її розгляді „Біологічних особливостей”, якою відкривається праця „Друга стаття” [2, с. 44]. Тут жінка змальована нею як „жертва виду”, не стільки через несправедливі соціальні стосунки, як на-полягали марксистські феміністки, скільки через біологічне тіло, яке буцімто „тягне” її на „пожертву материнства”. Зрозуміло, що емансиповані настанови С. де Бовуар є доволі радикальними. Проблематичною виглядає також її спроба звільнити жінку від біологічного, тобто проматеринського тіла, неухва до нього як до позитивного розвивального чинника жіночої особистості. Такий „розвивальний” процес екстрактування жінкою самої себе з біологічної природи в соціальну, на нашу думку, є утопічним мисленнєвим ходом.

Уявлення С. де Бовуар активно пропагувалися в 60-х роках минулого століття дослідницями-марксистками: К. Дельфі, А. Трістан, М. Плаза тощо. Вони активно обґрунтовують теорію „статевих відмінностей”, в якій актуалізується проблема соціокультурної несиметричності статі, порушеної С. де Бовуар. Загалом, після написання „Другої статі” постмодерністські дослідники почали надавати великого значення темі гендерного тіла (античного, християнського, капіталістичного, постколоніального тощо) та мікрополітикам тілесності (Фуко, Дельоз, Сіксу, Ірігарей, Вітлінг, Гарвей тощо). З проблемою тіла пов'язують різні філософські завдання, шукання ідеалу, бажання зрозуміти тайну буття тощо. Лише з появою концепту „гендер” та гендерної теорії (80-і роки ХХ ст.) у філософському дискурсі почнеться відхід від теорії „статевих відмінностей”, породженої прихильниками дебовуарівської філософії.

Отож, *філософський концепт „жінка як Іманентність”* С. де Бовуар не запропонував можливості створення самоусвідомлюючого жіночого суб'єкта через процедуру ствердження, а не заперечення самого суб'єкта. Адже важливим є *процес перетворювального знання* про себе й інших. Це б відкрило поле конструктивної проблематизації, сприяло б уникненню хибних проблем статі, які породжуються неживодайними концептами (жінка як „річ-у-собі”) й передбачало діалог, активне концептуальне переосмислення. Цей пошук істини про гендер як соціальний пошук перетворювального знання був можливий тільки через нову концептуальну проблематизацію, яка розпочалася постструктуралістами через кі-

лька десятиріч після появи „Другої статі”. Теоретичне осмислення праці С. де Бовуар, важливої для подальшого аналізу теоретизування про гендер, показує, що витворені нею концепти *жінка/Іманентність*, *чоловік/Трансцендентність* ґрунтуються на припущенні розрізнення природа/культура, розум/тіло. Цей картезіанський спадок мислительки визначатиме формування знання про гендер у французькому філософському дискурсі 60-70-х років ХХ ст. (Ю. Крістева, Л. Ірігарей, Г. Сіксу). Перспективи досліджень статі у французькій філософії будуть окреслюватися дебовуарівськими концептуальними засновками: акцентування феміністської самодостатньої суб’єктивності, де фемінне постане не більше ніж метафізична нісенітниця, і що від неї слід відмовитися. Згодом інше дискурсивне напруження створять феміністки на початку 80-х років, зі своїм намаганням показати розбіжність (відмінність) статей у їх позитивних величинах. Це створить суперечність, оскільки, з одного боку, означувані поняття „чоловік”, „жінка” постануть універсалізуючими та розрізняючими поняттями. Критика універсальних понять у 80-90-х роках об’єднуватиме постмодерністських філософів (М. Фуко, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда тощо) та теоретиків постмодерністських жіночих студій (Дж. Флекс, Дж. Батлер, Р. Брайдотті). Поняття „жінка”, „чоловік” потребуватимуть критичного аналізу, оскільки *універсалізують* людські сутності, через що втрачається *специфічна різноманітність суб’єктів* (соціокультурний та матеріальний статус, вік, національність, раса).

Отже, презентація картезіанської свідомості, подана в концептах С. де Бовуар мало кореспондується з реальними чоловіками й жінками, які так чи інакше ввійшли в процес суспільної та символічної трансформації та щораз переживають зміни суб’єктивності та способи суб’єктивації. Сучасна гендерна суб’єктивність є віддаленою від своїх універсалізуючих полюсів (у межах чоловічої чи жіночої груп). Вона виявляється через складний особистісний світ, часто розрізнений, який об’єднує особистості, що знаходяться на взаємопересічних родових рівнях досвіду. Ця складна ідентичність як у межах жіночого, так і чоловічого роду є постійно реляційною, що вимагає постійного зв’язку з „Іншим”. Вона також є ретроспективною, оскільки ґрунтується на пасивно засвоєних нормах, соціокультурних зразках статевої поведінки та моделях жіночої та чоловічої тожсамості. Фундаментальне неспівпадіння тожсамості з традиційним картезіанським уявленням про свідомість, ретрансльоване в дебовуарівських теоретичних конструктах жіночого та чоловічого, сьогодні залишається відправною точкою для подальших дискусій.

-
1. Барт Р. S/Z.— М.: Логос, 1994. — 362 с.
 2. Бовуар де С. Друга стаття: В 2-х т.— К.: Основи, 1994. — Т.1. — 390 с.
 3. Бовуар де С. Друга стаття: В 2-х т.— К.: Основи, 1995. — Т.2. — 392 с.
 4. Елштайн Дж.Б. Громадський чоловік, приватна жінка. Жінки у соціальній і політичній думці. — К.: Альтернативи, 2002. — 344 с.
 5. Євшан М. Проблеми творчості // Українська хата. — 1911. — Ч.1. — С. 20–36.

**GENDER PROBLEM IN EXISTENTIALISM PHILOSOPHY
OF SIMONE DE BEAUVOIR (THE MIDDLE OF 20th CENTURY)**

Nadiya Hapon

*Ivan Franko National University of L'viv
Universytets'ka St., 1, L'viv 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua*

The paper considers the gender problem in the philosophic Work of the French thinker Simone de Beauvoir in the middle of the 20th century. It analyses the influence of the gender conception on the development of the «gender differences» theory in the 70-80-ies of the 20th century. It states the necessity of thinking over the dichotomy nature of the past gender concepts and searching new concept foundations of posing problems.

Key words: existentialism, concept, posing problems, gender, subjectivity, identity, post-modernistic philosophy.

*Стаття надійшла до редколегії 6.10.2004
Прийнята до друку 23. 05. 2005*